



Koncz Gábor

A pataki kollégium visszavételének (1989–1990) történelmi körülményei

Immár negyedszázad távlatából, messziről vagy kívülről nézve, összemosódnak a hónapok, egymásba csúsznak az évek eseményei. Ezért is szükséges hangsúlyozni: a *Sárospataki Református Kollégiumot a pártállamtól vettük vissza. Tehát a Kollégium egyházi keretek közötti újra indítása nem a rendszerváltás következménye, hanem a rendszerváltás előkészítésének, folyamatának része, sőt jelentős tényezője volt.*

Az Állam és a Magyarországi Református Egyház közötti, 1948-as Egyezmény szerint, a Sárospataki Református Kollégium (korábbi nevén: Főiskola) a Tiszáninneri Református Egyházkerület tulajdonában és működtetésében maradt. A „fordulat éve” (1948) után azonban a diktatúra kiterjesztésének és tombolásának egyik szomorú eseménye volt az, hogy 1951-ben a központi egyházkormányzat megszüntette a pataki Teológiát. Majd 1952-től, az épületek jelentős részével együtt, a Gimnázium állami fennhatóság alá került, Sárospataki Rákóczi Gimnázium névvel. Egyházi kezelésben maradt a Nagykönyvtár, Múzeum, Levéltár és az Adattár; Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei elnevezéssel. A központi egyházi vezetés felajánlása, árulása miatt az Egyházkerület tiltakozott, ezért egy időre magát a kerületet is megszüntették.

A megszüntetés, feldarabolás általános és konkrét körülményeiről gazdag irodalom jelent meg, folyamatosan kiegészülve a visszaemlékezésekkel és a más témájú írások keretében egy-egy momentum említésével.¹

Édesapám, Dr. Koncz Sándor (1913–1983) akkor teológiai tanár, a Gazdasági Választmány elnöke volt Sárospatakon. Küzdött a megmaradásért. Ezért is szenvedett hátrátételt. Alsóvadászon volt lelkes, 1952–64 között nem publikálhatott. Tisztelték és ő is szerette a falut. A család részben a kert műveléséből élt... Ám egy nagy ívű teológiai, filozófiai pályafutás összeomlott.² Gyermekkoromban napi téma volt: megszüntették, elvették...³

Jelen írásom *továbbírt* tanulmány.⁴ A korábban megjelentek alcímében a Sárospataki Református Kollégium *Alapítvány* szerepelt, mert akkor döntően ennek létrehozási körülményeit tárgyaltam. Most itt bővítem és tágítom a témakört. Pontos volt az első közlés szerkesztője által, az akkori vázlatához adott alcím. *Történelmi körülményeket*, tehát dimenziókat, tényeket és szándékokat tekintettem át; vázlatként, feladat megjelölésként, egy készülő, dokumentumokkal is alátámasztott tanulmányhoz. A megállapítások a személyes sorsként is megélt és vállalt nézeteimet tükrözték és tükrözik, tehát nem feltétlenül estek vagy esnek egybe az Alapítvány mindenkori Kuratóriumának vagy a közlést vállaló kötetek szerkesztőinek álláspontjával.

Láttam, mint ezredéveken át előttem már sok millióan: a parázs izzik, fellobban, ellobban... Ajánlom az utókornak most is e zsarátnokot... Hiszen a visszavétel igénye lappangott és felmerült a napi beszélgetésekben, az évente ismétlődő öregdiák találkozókon, az



1 Tudomány és társadalom

öregdiák szerveződések eseményein. A követelés nyilvánosan először Pápán hangzott el, a református templomban, 1981-ben, a Pápai Református Kollégium létrehozásának 450. évfordulóján. Sinkovits Imre követelte emlékezetes szónoklatában: „Adják vissza a Pápai és a Sárospataki Református Kollégiumokat!” (Az ünnepségre piros Zsigulival autóztunk Édesapámmal. Utolértük az állami és egyházi fekete autók konvoját... „Menj be közéjük, mégiscsak koronatanút szállítasz...”) Jómagam konkrétan ekkortól foglalkoztam a visszavétellel. Ez az írás az 1989–90-es történések közvetlen előzményeiről szól. A végén összefoglalom majd a *még tovább írni* lehetőségeit és feladatait.⁵

Dimenziók

Ha a cél, a vállalás, a feladat, a szolgálat dimenziójában elemezzük, akkor a *Sárospataki Református Kollégium Alapítvány előkészítése, létrehozása és kezdeti működése a Kollégium visszavételi folyamatának*, az egyházi keretek közötti működtetés beindításának része. Ha a szervezeti formát, a jogi személyt és a mögötte lévő jóakarátú emberek sokaságának cselekvő akaratát nézzük, akkor az *Alapítvány létrehozása a társadalom visszavételi folyamatának*, a civil szerveződések, a nonprofit szektor kialakulásának része. A Kollégium hunyorgó paraszát személyekkel sokszorosan összekapcsolt, de szociológiailag mégiscsak jól elkülöníthető *dimenziók*, szervezetek és szerveződések tartották életben.

- 1) A *Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei*, amelyek esetében maga az épület, a személyek, a munka minden ága, összességében az évi több ezer látogatóra is kisugárzó szellemiség a Kollégium múltjához és lehetséges jövőjéhez egyaránt kapcsolódott.⁶
- 2) Az *állami Rákóczi Gimnázium*, ahol az épület és felszerelés, a tanárok jelentős része, a családirag a Kollégium múltjához kötődő diákok, a tananyagok, történetek és hagyományok kapcsán sokszor deklarált (számtalan esetben igen emlékezetesen, az oktatásszociológia által ismert „rejtett tantervként” működő) pataki szellem élt és hatott.⁷
- 3) *Személyiségek*, akik között épp úgy voltak a pataki szellemet nyilvánosan képviselő, közismert értelmiségiek, mint sokak vagy csak kevesek által ismert párt- és kormányzati tisztségviselők; minisztériumi, főhatósági tisztviselők, diplomaták, katonatisztek; egyházi emberek; az egyházhoz kötődő vagy csak Patakhoz kapcsolódó személyek.
- 4) Az *öregdiákok évfolyam-találkozói* évente június végén a Gimnázium akkor Dísz-, ma (ismét) Imatermében. Nagy történelmi elemzési lehetőség az évtizedek alatt elhangzott beszédek feldolgozása. Tény, hogy nem csak a pataki szellem élt e fórumon, hanem a Kollégium visszavételi igénye is sokszor felvetődött.⁸
- 5) Az *öregdiák baráti körök* közül az első Budapesten jött létre; majd Miskolcon, Debrecenben, Nyíregyházán, Sárospatakon és Ózdon is megalakultak és működtek ezek a jogi személyiség nélküli társaságok. Harsányi István kezdeményezésére, az 1960-as évektől először asztaltársaságként, később a Hazafias Népfrent keretében működő budapesti társaság bizonyíthatóan minta, bátorító erő, módszertani segítség volt számos civil szerveződés létrejöttéhez, a „szabadság kis köreinek” (Bibó István), a társadalom visszavételének egyik igen fontos példáját, események százának keretét adta. (Az, hogy Sárospatak 1968-tól újból város, e mozgalomnak, elsősorban Harsányi István, Béres Ferenc, Pécsi Sándor és a velük egyetértő volt pataki diák politikusoknak köszönhető.)⁹



- 6) A Tiszáninneri Református Egyházkerület és az ország más kerületeinek *gyülekezeteiben* sok-sok pataki kötődésű lelkész és gyülekezeti tag gondozta, éltette a parazsat, az előző szerveződésekön kívüli (vagy azokhoz csak esetlegesen kapcsolódó) tevékenységével, szellemiségével, példájával.¹⁰
- 7) *Feltétlenül fontos megemlékezni a külföldre szakadt volt patakiakról*, közülük kiemelten is az USA-ban élőkéről, akiknek bátorító szellemi és anyagi segítsége ugyancsak lényeges tényező volt a láng fellobbantásában.¹¹
- 8) Különös szépsége a történetnek, hogy *számos olyan személy és csoportosulás éltette a pataki szellemet, akiknek nem volt iskolázási, lakóhelyi vagy származási köze a hajdani Kollégiumhoz*. Dokumentálható ez különböző eseményeken elhangzott beszédekkel, írásokkal, filmekkel, adományokkal vagy olyan jelentős szerveződésekkel, mint a Dél-Koreai Keresztyén Üzletemberek Társaságához kötődő személyek által, Szöulban létrehozott és a Kollégiumnak igen jelentős támogatást adó „Sáros Mission” csoport.
- 9) Végül, de nem utolsó sorban természetesen lett volna, majd pedig természetessé vált az, hogy *a Tiszáninneri Református Egyházkerület mint szervezet is gondozta a parazsat*. A természetesség széles körben ható megnyilvánulása volt az egyház részéről *A Sárospataki Református Kollégium története* című, 1981-ben kiadott, igen jelentős kötet.¹²

Az 1980-as évek elejétől tapasztalható volt a fenti szerveződések keretében folyó, a párázs lángra lobbantását remélő, szerteágazó folyamatok összefogására irányuló törekvés. *Az összehangolás munkája négy helyen erősödött meg:* 1) Sárospatakon, a Gyűjtmények keretében. 2) Miskolcon, az Egyházkerület Elnöksége és a velük kapcsolatban álló Pataki Diákok Miskolci Társasága munkájában. 3) A Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Köre tevékenységében. 4) Az USA-ban sokak áldásos munkájával, de elsősorban Osterhaven professzorhoz és Bertalan Imre nagytiszteletű úrhoz kötődően.

A *Tanúim lesztek* című kötetben Kürti László összefoglalta a Kollégium visszavételének általa ismert politika történetét, de nem érintette a fent vázolt társadalomtörténeti hátteret.¹³ E háttér lényeges eleme az Alapítvány létrehozása és kezdeti működése. Az alapítványok jogintézménye 1987-ben került vissza a Polgári Törvénykönyvbe. Ekkortól lehetett szó arról, hogy a pataki szellemet ápoló társadalmi törekvéseket, az anyagi erőforrásokat is mozgósítani tudó, jogi személyiség keretébe kellene integrálni.

Ma már kideríthetetlen, hogy az Alapítvány ötletét ki mondta ki először. Az azonban bizonyítható, hogy a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Körének rendezvényei nemcsak ápták a pataki szellemet, de a kör a társadalom visszavételének, a civil szerveződések tömeges létrejöttének egyik mérvadó példája, hivatkozási alapja volt. Az is dokumentálható, hogy az 1980-as évek rendezvényei nemcsak múltat idéztek, hanem tudatosan kapcsolatokat szervezve a jövőt készítették elő. Az Alapítvány 1989-ben e baráti kör bázisán, Budapesten, a Hazafias Néprfront I. Kerületi Bizottságának helyiségében jött létre, ott, ahol a baráti kör éveken át működhetett.

Tények

Hörcsik Richárd, Ifj. Újszász Kálmán, Kürti László, Szentimrei Mihály, Bertalan Imre, Szathmáry Béla, Béres Ferenc voltak azok, akikkel én magam a legtöbbet beszélgettem,



1 Tudomány és társadalom

tárgyaltam az Alapítvány létrehozásáról, és persze a családom tagjai: Édesanyám, Éva nővérem, Gerti feleségem! 1987–88-ban egyrészt világossá vált, hogy a Kollégium visszavételével kapcsolatos szándék és a politikai vezetés visszaadási hajlandósága mellett fel kell mutatni az egyházi szervezetektől független, a visszavételre irányuló határozott és széleskörű társadalmi akaratot. Tekintettel arra, hogy akkor egyáltalán nem volt biztos az, hogy az állam a normatív finanszírozást az egyházi iskolákra is kiterjeszti (ezt csak az 1990. évi XXIV. törvény deklarálta, amelynek létrejöttét a mi mozgalmunk is motiválta), szükségessé vált az anyagi alapok megteremtésén dolgozni. Már akkor látszott ugyanis az, amit azóta huszonöt év sajnos bizonyított: az Egyházkerület a Kollégium költségeinek csak töredékét tudja fedezni. Jöttek ígérek az USA-ból: jóakaróink egy 10 millió dolláros (!) alap létrehozásán fáradoztak, de ehhez is kellett a hazai társadalmi segítség. A tényleges amerikai támogatás anyagi és szellemi hatása áldásos és elvitathatatlan, de a kezdeti szándékoknak végül is csak a töredéke vált valóságossá.

Az Alapítványt tehát, mint a társadalmi akaratnak jogi személyiségben is megnyilvánuló kifejezőjét, az anyagi erőforrások összegyűjtésének koordinátorát és a Kollégiumért dolgozó, de attól és az Egyházkerülettől is független, szellemi erőket összefogó szervezetet kívántuk létrehozni. A sok-sok beszélgetés, tárgyalás, rengeteg munka, egyeztetés kavalkádjából kiemelkedően kedves emlékem az, amikor Bertalan Imre, lelket öntve belénk, mondta: „eljött az alkalmas idő”; utalva az 1. Krón 12. 32-re: „Akik felismerik az idő alkalmas voltát...”

Az Alapító Okirat első, jogászai vázlatát, már akkor örök tanulságul, jegyzetekkel ellátva eltettem, mert ezt követően számos konzultáció alapján dolgoztam ki, és négyszer írtam át a szöveget. Minden mondathoz körültekintő elemzéseket, megfontolásokat készítettem. E sokak véleményét felhasználó munka nem véletlenül vált több későbbi alapítvány, egyesület létrehozásához kiinduló forrássá.

Az alapításra összegyűltek tanácskozási vezettem, a pontonként elemzett és megvitatott Alapító Okirat aláírása 1989. február 3-án történt meg. Figyelmet fordítottunk arra, hogy a jelenlévők és a később aláírók, majd a csatlakozók tükrözzék a társadalom rétegződését. Mivel a Sárospataki Református Kollégium visszavételének ügyét a tudatos felvállalás előtt örökölttem, ügyeltem arra, hogy az első aláíró – Illés István méhész – annak az alsóvádaszi gyülekezetnek a tagja legyen, amely hajdani teológiai tanár Édesapámat, Koncz Sándort befogadta.

Arra is ügyeltem, hogy Édesanyám, Koncz Sándorné (1919–2013), született Harsányi Ilona, aláíróként jelen legyen. Az aláírók többségével és az akkor megválasztott, 15 tagú Kuratórium minden tagjával előzetesen (másokkal együtt) alaposan konzultáltam. A személyek kiválasztásánál az alábbi szempontok domináltak: 1) Legyenek széles körben ismert, mozgósító erejű nevek. 2) Tükröződjön a jogfolytonos, történelmi kollégiumi múlt. 3) Képviselőket kapjanak az öregdiák baráti körök, a falusi gyülekezetek és a Gyűjtemények is. 4) De ne legyen a Kuratóriumban benne az Egyházkerület, a mindenkori függetlenség miatt; s ne legyen benne az akkori Gimnázium vezetősége, az akkor még jogos óvatosság miatt. Az igen jó, sőt ünnepélyes és emelkedett hangulatú alapító gyűlés, a kuratóriumi kinevezés után lelkes, alapos, ám nagyon sok feszültséggel, bonyodalmakkal terhes munka kezdődött el. Az Alapítványt végül is 4. Pk. 60/1990/2. számú végzéssel, 60. sorszám alatt vette nyilvántartásba a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság.



Az Alapítvány kezdeti történetének megírásához tudni kell, hogy jó darabig a személyek és problémák átfedése miatt összefonódott az alábbi szerveződések munkája: Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Köre (és más baráti körök, valamint ezek jogi személyiségű egyesületté alakulása), a Kollégium visszavételi ügyeit tárgyaló Vegyesbizottság, a működtetést előkészítő Igazgatótanács, majd ennek Operatív Bizottsága, az Igazgatótanács Választmányai, az új egyházkerületi elnökség által életre hívott Ideiglenes Igazgatótanács, majd a különböző összetételű igazgatótanácsok.

Aztán a történet részei még: a Református Megújulási Mozgalom, a Tiszáninneri Lelkész Egyesület, a később létrejött teológiai és gimnáziumi alapítványok, a külföldi szerveződések, az Egyházkerület Közgyűlése, Elnöksége és persze a Kollégium részeinek (Gimnázium, Teológia, Gyűjtemények, Internátusok...) mindenkori vezető testületei. *A sok jó szándék egyrészt a munkamegosztás természetessége miatt tagolódott, másrészt áldatlanul széttagolódott.*

Szándékok

Kiknek a szándékai? A vázolt összetettség ellenére, alapos elemzéssel lehetne ugyan nevesíteni, de most terjedelmi korlátok miatt csak a saját véleményemet vázolom.

A történelmileg kipróbált hagyományokra épülő, *egységes Kollégiumról gondolkodtam, amely független a mindenkori egyházkerületi elnökségtől.* (Az Egyházkerület fenntartó és felügyelő, de nem tulajdonos és nincs operatív jogköre.) Már szinte az első óráktól rémülten éreztem: meghatározó személyek és erők érdeke a széttagolt, önálló gazdálkodású intézmények működtetése. Az egyházkerületi elnökségek közös vonása volt a közvetlen részvétel, a fenntartásnak viszont csak töredékét képes az egyház vállalni.

A visszavétel alapelveinek a türelmet tekintetem. A Vegyesbizottság által hosszas vitákban kidolgozott megállapodás a megegyezésem türelme mintapéldája, hivatkozási alapja lehetett volna. Tudomásom szerint máig nem hozták nyilvánosságra, így sok félreértés kimagyarázhatatlanná, sok kínos feszültség elkerülhetlenné vált. *Nem az egyház diadalmaskodott a történelem felett, hanem a társadalmi akarat nyilvánult meg az egyház történelmi szerepének érvényre jutása érdekében,* ám a társadalom világi dimenziójának határozottabb egyházi szerepét a mindenkori elnökség nem tudta integrálni.

Bár az Alapítvány határozottan független jogi személy volt, az „értelmes hit, cselekvő erkölcs” koncepció jegyében próbált működni, de a fenti ellentmondásokat nem tudta áthidalni. Minden bel- és külföldi törekvést, szellemi, szervezési és anyagi hozzájárulást tisztelettel elismerek, ám éppen a Kollégium jövőjére figyelemmel merem megállapítani: az Alapítvány a szándékhoz, a lehetőségekhez, a várakozásokhoz és főleg a szükségletekhez viszonyítva a szellemi és anyagi erőforrásoknak csak töredékét tudta mozgósítani. A pataki szellemben lévő vélt energiákat, a gazdaság és kultúra összefonódásának felhajtó erejét, *a Kollégiumnak mint a térség szellemi és egyben gazdasági központjának kialakítását az alapítványi erők nem tudták elérni.*

Szükség lett volna arra, hogy a Kollégiumot *felkészült, sokoldalúan képzett, itthon és külföldön elismert, tárgyalóképes, karizmatikus személyiség* vezesse a helyszínen, Sárospatakon. Sokan tartottuk erre alkalmasnak Hörcsik Richárdot. Az áldatlan vezetői anomáliák és válságok során nem sikerült elérni pozícióba kerülését.

A Kollégiumért küzdők népes táborában, a számos szerveződésben egyszerre volt jelen a jó szándék és a bizalmatlanság. Az igazgatási, szakmai kérdéseket átmetszették az



1 Tudomány és társadalom

egyháziassággal kapcsolatban markánsan eltérő nézetek. A szervezeti és gazdasági kérdésekben, az operatív megoldásoknál a koncepció és a távlatosság „hátrátételt szenvedett” a napi, személyes érdekek érvényesítése miatt.

Mindebben az Alapítvány a kiegyensúlyozó, stabilizáló, erőforrásokat mozgósító, kritikus helyzetekben a szükséges támogatást folyósító, a társadalmi érdeklődést bizonyító szerepet töltötte és töltheti be.

Jómagam mindeneként vettem részt az Alapítvány létrehozásában és működtetésében. Először, mint a létrehozás egyik generálója és megszervezője. Aztán Édesanyám helyettesítője a Kuratóriumban. A hatékonyság javítása, az új feladatokra való felkészülés miatt átalakított Kuratóriumban mint tag és társelnök dolgoztam. A visszavételi tárgyalások során a Vegyesbizottság majd az Igazgatótanács tagja, egy ideig a Gazdasági Választmány elnöke voltam, majd mindenünnen kiszorultam. Végül, 1995. december 16-án minden alapítványi funkciómról lemondtam.

Azóta e téren a rendszerváltással és a nonprofit szektor kialakulásával szorosan összefüggő, meglehetősen bonyolult folyamatok jegyzet anyagának feldolgozásával foglalkozva, rendszerezem a történet hosszabb távra tanulságul szolgáló jellemzőit. Szerveztem az SRK és Sárospatak város stratégiai fejlesztési koncepciójának kidolgozását... Ezeket a munkákat a hajdan Patakhhoz is kötődő Weöres Sándor üzenetével (*Résumé*) foglalom össze: „*Mindünknek mit kívánjak // örök próbánk előtt? // Kevesebb élet vágyat // és több életerőt.*”

Lehetőségek és feladatok

Össze kell gyűjteni és elemezni az előkészítéssel (pl. a találkozásos beszédek elemzése..., az amerikai törekvések...), a visszavétellel kapcsolatos utalásokat, emlékezéseket, dokumentumokat. Különösen fontos az állami és egyházi, 1989–1990-es Vegyesbizottság tárgyalásairól készült magnófelvétel megtalálása, leírása és elemzése (... no és annak megmagyarázása, hogy ez mindmáig miért nem történt meg...), az egyházkerületi iratok és levelezés áttekintése.... Szükséges a még élőkkal interjúkat készíteni.

Elemezni kell az akkori politikai vezetés visszaadási szándékát, különös tekintettel a Sárospatakhoz és egyes hajdani személyiségekhez kötődő, politikai és állami, gazdasági vezetők személyes szándékaira, segítségére. Lesznek itt tanulságos meglepetések...

A visszavételi előkészítésében, tényében és az SRK egyházi újraindításában vitathatatlanul fontos volt Kürti László főtiszteletű püspök úr szerepe. Ám ennek elemzése ma különösen érdekes, tekintettel az újabb kutatások szerinti politikai kapcsolataira...

Szociológiailag is izgalmas téma az indítás személyi összetételének, szervezeti feltételeinek, a felkészültség és felkészületlenség dimenzióinak elemzése; az eltérő kegyességek és racionalitások bemutatása, a szervezeti-, szabályzati- és személyi viták áttekintése.

A kép akkor lesz teljes és a megállapítások a jövő számára használhatóak, ha bemutatjuk az SRK és a város akkori és mostani kapcsolatait. No és persze mindebből le kell tudni vonni a megfelelő, jövőt építő következtetéseket: a diákság, a tanárok, szülők, érdeklődők, a város, a Kollégium és az Egyházkerület érdekében!

A Kollégium „*Féltétek az Istent és néki adjatok dicsőséget!*” bibliai jelmondata mellett, történelmileg gyakran idézték és idéztük Sárospatakon: „*Hánykódik, de el nem süllyed...*” Ma és holnap is ezzel erősítjük magunkat...



Jegyzetek

¹ Az irodalom jelentős részét összegyűjtöttem, elemeztem. A témakör iránt érdeklődőknek, szakdolgozatot ill. disszertációt készítőknél szívesen segítek. Dr. Koncz Gábor PhD., egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója, 1113 Budapest, Zsombolyai u. 6., www.tit.hu, Tel: 06-30-487-5466, e-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

² „Válság és váltság” címmel, interneten is közvetített konferenciát rendeztünk 2013 novemberében Sárospatakon, Dr. Koncz Sándor születésének 100. évében. Az előkészítés leírása és az elhangzottak anyaga a www.tit.hu honlapon elérhető.

³ Most, hogy a korábban, harmincegy évig Budapesten, a Várban, az általam vezetett intézmények esetében ugyanez határozta meg a mai életemet, immár történelmi háttérrel dolgozom párhuzamossá vált élettörténeteink feldolgozásán.

⁴ Az eredeti kézirat 1999. január 3-án készült. Publikációk: Dr. Koncz Gábor: *Parázs és idő. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának történelmi körülményei.* In: Bolvári-Takács Gábor (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve 1989–1998.* Sárospatak, 1999. 7–15.o.; Dr. Koncz Gábor: *Parázs és idő. A Sárospataki Református Kollégium létrehozásának körülményei.* In: Szabó Csaba (szerk.): *Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1989–2009. Jubileumi kiadvány,* Sárospatak, 2009. 22–27.o.

⁵ A visszavételnek is van szórványos, nem rendszeres irodalma. Ezekhez viszonyítva is jelentős haladás az, hogy Hörcsik Richárd előadásban és még kéziratban lévő tanulmányban, 2015-ben, személyes tapasztalatait megidézve foglalkozott a témával. Erre itt most nem térek ki, szorgalmazom a közlését, majd megszervezem a két írás közös vitáját. Ennek tanulságai alapján felül kell vizsgálni és elemezni szükséges a két dolgozatban leírtak lényegét és felkutatni a múlt megértéséhez még szükséges egyes részleteit.

⁶ Vö: Szentimrei Mihály: *A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása,* in: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely,* 1995.

⁷ Vö: Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): *Pataki tanáraink (1931–1952).* Sárospatak, 2005. A fogalomról részletesen lásd: Szabó László Tamás: *A „rejtett tanterv”.* Budapest, 1988.

⁸ Az első ilyen, több évfolyamot érintő öregdiák nagy találkozó a Főiskola 1926–27. évi értesítőjében adtak hírt. Vö: Bolvári-Takács Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók (elektronikus adattár, 2011):* http://www.zempenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm

⁹ Vö: Bolvári-Takács Gábor: *Tények és tendenciák a pataki öregdiák-mozgalom történetében.* In: Szabó Csaba (szerk.): *Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1989–2009. i. m.*

¹⁰ Vö: Benke György: *Akik előttünk jártak, Miskolc, 2001; uő: Akik előttünk jártak 2. Mezőkövesd, 2007.*

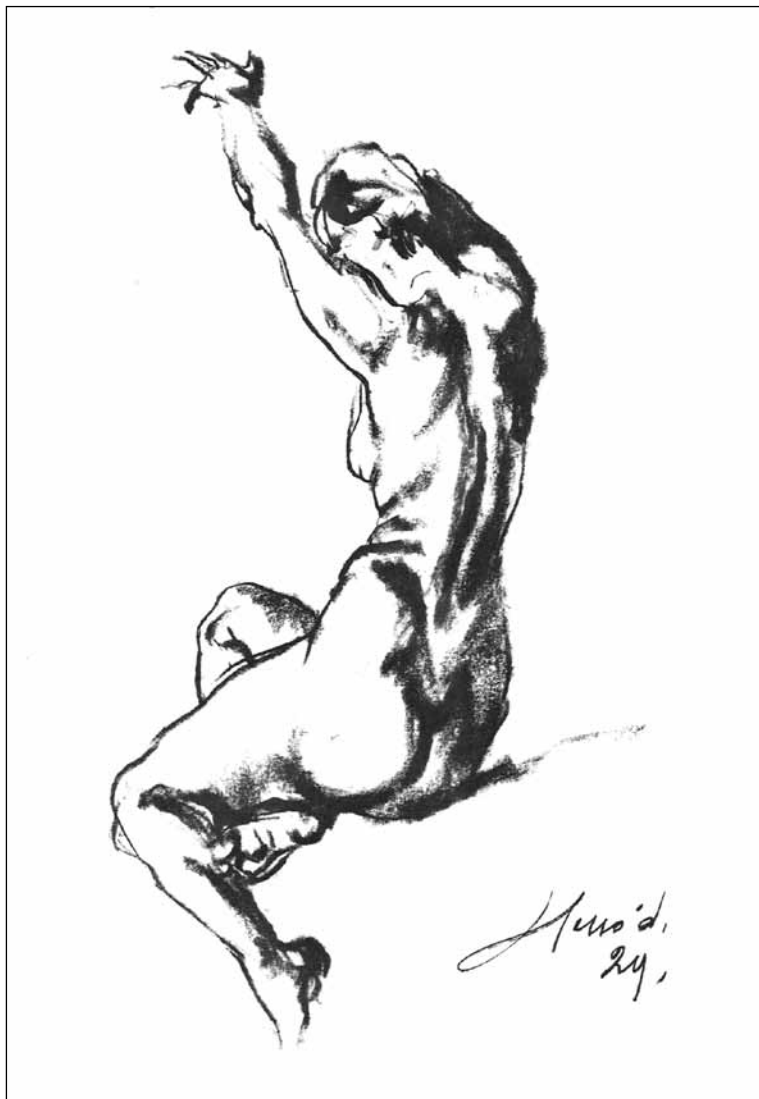
¹¹ Vö: Bertalan Imre: *Az újrakezdés népe. Az amerikai magyar reformátusság száz éve.* Budapest 1997.



1 Tudomány és társadalom

¹² Barcza József (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Budapest, 1981.

¹³ *Tanúim lesztek. Emlékkönyv. Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465. éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében.* Szerkesztők: Deák Gábor, Demeter Gyula, Simonné Gajda Edit. Miskolc, 1996. 77–87. o.



Akt